

М. М. Біль

Концептуальні підходи формування соціальних кластерів як необхідної умови сталого розвитку територіальних міграційних систем

Сформульовано понятійно-категорійний апарат вивчення ролі соціальних кластерів у забезпеченні сталого розвитку територіальних міграційних систем. Визначено основні характеристики соціальних кластерів територіальних міграційних систем, зокрема передумови їх формування, ознаки й типи. З'ясовано варіативність організаційної основи соціального кластера з консолідацією зусиль його учасників – соціальних груп, спрямованих на вирішення спільних міграційних проблем. Розподілено основні соціальні групи кластера в розрізі трудових мігрантів, громадських, наукових, освітніх організацій, церкви, а також органів державної влади. Ключові слова: територіальна міграційна система, сталий розвиток, соціальний кластер, міграційна мережа, соціальна послуга.

Постановка проблеми. Системність та часова пролонгованість міграційних процесів на тлі постійно наростаючої мобільності населення у глобальному масштабі призвели до формування територіальних міграційних систем (ТМС). Їх просторово-функціональна вимірність помітно видозмінюється залежно від векторів та інтенсивності міграцій, різниці у рівнях розвитку територій донорів і реципієнтів, домінуючої сфери зайнятості мігрантів, основної цілі їх переміщень (з метою праці, навчання, наступної зміни постійного місця проживання, влаштування особистого життя тощо). Разом з тим, вагомість детермінацій ТМС соціально-економічного розвитку країни вимагає їх виокремлення як відносно відособлених просторових утворень задля забезпечення регульованості міграційних процесів та трансформації їх впливу з переважно негативного характеру в позитивний. Слід констатувати, що сучасне суспільство вступає в «еру вільної міграції населення», а це означає, що її зупинити ми не можемо. Відтак одержання максимальних вигод від міграційних процесів залишається актуальним завданням державної політики для всіх країн світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання визначення теоретичної сутності та прикладних проявів функціонування ТМС у вітчизняній літературі висвітлені дуже слабо. Наразі активні дослідження розпочато в Інституті регіональних досліджень НАН України відділом

© М. М. Біль, 2013.

соціально-гуманітарного розвитку регіону під керівництвом д.е.н., проф. У. Я. Садової. Щодо більш широкого охоплення теоретичних напрацювань, то стосовно теми даної статті вони спрямовані як на вивчення міграційної проблематики, так і питань забезпечення феномену сталого розвитку в просторовому аспекті. Досить глибокі дослідження на тему міграції, що лягли в теоретичну основу з'ясування сутності ТМС, проведені О. Варецькою, О. Гайдуцьким, О. Малиновською, С. Пирожковим, О. Позняком, О. Пуригіною, О. П'ятковською, М. Романюком, У. Садовою, О. Хомрою та іншими. Щодо вивчення сталого розвитку території, то найбільш якісні дослідження здійснені такими вченими, як О. Акименко, С. Божко, М. Бутко, З. Герасимчук, М. Голубець, В. Карпінський, В. Кравців, Л. Масловська, Н. Павліха та іншими. Водночас в інституційному вимірі забезпечення сталого розвитку ТМС потребує активізації діяльності так званих соціальних кластерів. Відтак теоретичну основу вивчення кластерної концепції сформував праці таких класиків світової науки, як Т. Андерсон, К. Кетельс, А. Маршал, М. Портер, Л. Янг та інших. Очевидно, що комплексних досліджень ролі соціальних кластерів у системі розвитку ТМС, тим паче на засадах сталості, не проводилось, що підтверджує актуальність обраної теми дослідження.

Метою статті є теоретичне обґрунтування концептуальних підходів формування соціальних кластерів як необхідної умови сталого розвитку ТМС. Для виконання поставленої мети були обґрунтовані наступні завдання:

- уточнити понятійно-категорійний апарат дослідження ролі соціальних кластерів у забезпеченні сталого розвитку ТМС;
- означити основні характеристики соціальних кластерів ТМС, зокрема передумови їх формування, ознаки, типи;
- визначити організаційну основу соціального кластера з консолідацією зусиль соціальних груп за участі трудових мігрантів, громадських, наукових, освітніх організацій, органів державної влади та ін.

Виклад основного матеріалу. У першу чергу уточнимо понятійно-категорійний апарат обраної теми дослідження. Зокрема потребує конкретизації авторське розуміння ТМС як відносно нової соціоекономічної категорії територіального розвитку з концентрацією уваги на міграційних процесах. Відтак ТМС розглядаємо як складні просторові утворення, що формуються і функціонують на тлі системних та активних міжтериторіальних переміщень у першу чергу людських, а поряд з цим – фінансових й інших ресурсів, які підкріплені відповідними договірними відносинами. Такі відносини за ідеальних умов повинні

бути регламентовані індивідуальними трудовими і колективними договорами [1, с. 46]. Основою ТМС виступають усталені міграційні мережі, які формуються на основі регулярних міграційних переміщень між відповідними територіями достатньої кількості осіб-мігрантів, що виступають мотиваторами наслідування їх реалізованої мобільності для інших осіб. За умов позитивного досвіду такого наслідування виникає ефект кумулятивної причинності, що посилює їх внутрішню інерцію і дає їм змогу протистояти маніпуляціям обмежувальної імміграційної політики [6, с. 75-76].

Щодо формулювання дефініції сталого розвитку ТМС, то тут у першу чергу слід виходити з напрацювань вчених у напрямі визначення сталості в просторовому аспекті. Погоджуємось з висновками М. Бутко, що сталий просторовий розвиток передбачає максимальне врахування інтересів усіх його складових, усіх членів суспільства при обов'язковому одночасному збереженні і по можливості відтворенні прикладних ресурсів, задоволення всіх потреб суспільства без руйнування середовища проживання [3, с. 176]. При цьому важливим є забезпечення зростання із використанням ендogenous потенціалу території [8]. З базуванням на таких твердженнях розглядаємо сталий розвиток ТМС як забезпечення балансу інтересів приймаючої території, її населення та осіб, що сюди мігрують з дотриманням норм навантаження на соціальну інфраструктуру і регіональні ринки праці, з однієї сторони, та інтересів території-донора, з іншої [2, с. 18]. На рис. 1 подано графічну інтерпретацію авторського розуміння сталого розвитку ТМС. Звертаємо увагу на потребу розширеного підходу до трактування сталості з відходом від суто екологічного аспекту, натомість врахуванням необхідності дотримання комплексу інтересів територій та їх населення, що можуть носити демографо-економічний, екологічний, соціально-побутовий, інноваційно-мотиваційний та ціннісно-ментальний характер.

Бачимо, що забезпечення сталого розвитку ТМС є доволі складним процесом, який підсилюється недостатнім відстеженням усталених міграційних мереж та їх впливу на соціально-економічний стан територій донорів і реципієнтів. Це вимагає пошуку альтернатив керованості міграцій у межах ТМС з метою посилення позитивного їх впливу на сталий розвиток територій, що просторово й функціонально до них належать.

Якщо мова йде про регульованість міграцій, то в першу чергу постає питання організаційної основи таких процесів. У межах ТМС як складних просторових утворень організаційне забезпечення регулювання міграцій формується системою інституцій держави, громадськості, науки, освіти

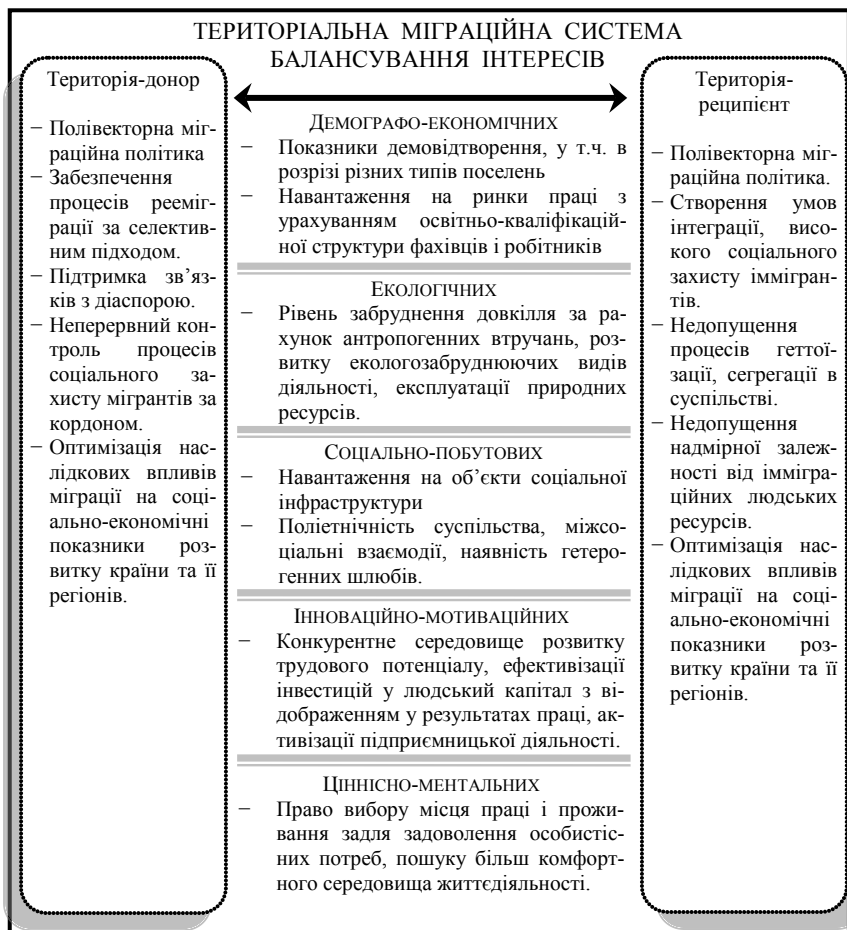

Рис. 1. Сутність сталого розвитку ТМС з системним представленням основних напрямів балансування інтересів її територій та умов ефективної міграційної політики (Складено автором)

й бізнесу, що проявляють інтерес та володіють важелями впливу на відповідні процеси. Основну вагу тут відіграють органи державної влади. Проте тривала наслідкова деструктивність міграцій для України засвідчує потребу активізації участі недержавних структур у реалізації міграційної

політики. Такий процес дерегуляції міграцій повинен здійснюватись свідомо й послідовно з чітким контролем з боку органів державної влади із застосуванням непрямих методів впливу.

Таким чином, слабка керованість міграцій з боку органів державної влади, посилення світоглядних засад і конституційно гарантованих прав вибору місця проживання та праці, що привело людство в «еру вільної міграції населення», розвиток громадянського суспільства вимагають поступової дерегуляції міграційних процесів з удосконаленням застосовуваних непрямих методів державного впливу та організаційної структури самих ТМС. Складність та полівекторність міграцій потребує консолідації зусиль для їх регулювання і забезпечення стимулятивного впливу на сталий розвиток територій. У даному контексті досить ефективною та прогресивною інноваційною формою ТМС може бути соціальний кластер.

Таке організаційне утворення як відносно новий напрям вивчення теоретичної соціології повинно формуватись згідно кластерної концепції з урахуванням його специфічності відносно міграційних процесів. Так, за традиційними концептуальними основами розуміння кластера – це соціально-економічний інститут, заснований на узгодженні інтересів та співробітництві різних агентів, а не тільки на їх конкуренції, злиттях і поглинаннях, що протистоїть конкурентно-олігархічній парадигмі в сучасній економіці [7]. Тобто в першу чергу кластер розглядається як форма взаємовідносин конкуруючих сторін з економічними інтересами.

Щодо міграційних процесів, то його учасники теж багато в чому є економічними агентами, адже нинішній етап міграції носить у першу чергу економічний характер (на противагу минулим століттям, коли практично завжди вона мала політичне забарвлення). Щоправда сміливо можна стверджувати, що поступово для України, як і для більшості розвинених країн світу в умовах покращання рівня матеріального добробуту населення, міграційні установки все частіше формуються на тлі прагнення самореалізації, творчого розвитку, пізнання нових культур тощо. Проте економічна природа сучасної міграції для громадян України залишається домінантною, що дає змогу базово інтерпретувати концептуальні переваги формування соціальних кластерів для ефективного регулювання міграцій з позиції їх впливу на сталий розвиток територій.

Також відомо, що при формуванні кластера має місце відмова від вертикальної ієрархії управління та перехід до горизонтальних взаємозв'язків [7]. Відтак дерегуляція міграції повинна базуватись саме на

поступовому посиленні горизонтальних схем управління з використанням можливостей соціального діалогу, міжсуб'єктних взаємодій, інших організаційних форм прояву громадянського суспільства. І з-поміж них соціальні кластери повинні займати чільне місце.

Ще одним аргументом на користь потреби формування соціальних кластерів є набутий досвід самоорганізації мігрантів, що є однією з вторинних їх реакцій на недосконалу міграційну політику в Україні з вкрай неефективними механізмами соціально-економічної захищеності. Різні організаційні форми самоорганізації (переважно при церквах, де зосереджуються громади мігрантів в окремих поселеннях та з наближених територій) повинні виступати активними управлінськими суб'єктами, що через важелі впливу соціального кластера зможуть чинити дієвий вплив на державну міграційну політику в межах визначеної ТМС.

На рис. 2 представляємо основні характеристики соціальних кластерів у розрізі передумов їх формування, ключових ознак і типів. Тут звертаємо увагу, що важливою ознакою соціального кластера є наявність в учасників спільних інтересів, ціннісних орієнтацій і відносин духовної співпричетності, що є основною умовою їх зародження на відміну від соціальних та інших регламентованих груп, а часом і «заідеологізованих» об'єднань людей [5]. Примусовий характер формування таких кластерів є неприпустимим. Такий процес слід базувати на системних соціальних контактах трудових мігрантів у межах ТМС, які найчастіше відбуваються з членами сімей і родин, іншими соціальними групами на батьківщині з соціально-побутовою, інколи підприємницькою та іншими цілями.

Функціональну доцільність формування соціального кластера підтверджує його продукт – соціальна послуга. Стосовно міграційного питання такі послуги можуть передбачати інформаційно-консультаційну діяльність, ресурсну мобілізацію, співпрацю з іншими структурами, в т. ч. владними з пропозиціями вдосконалення регулювання міграцій тощо.

Формування соціальних кластерів у межах визначеної ТМС, що просторово часто виникає з поєднанням територій різних країн, потребує розуміння їх специфічності та індивідуалізації. По суті кожен соціальний кластер є неповторним, адже його основу формують соціальні контакти трудових мігрантів та потреба їх інтенсивності у залежності від спільності інтересів. Усталене функціонування соціального кластера вимагає від його учасників стандартизації певних поведінкових установок (так званої міграційної диспозиції) та габітусу, що являє собою систему стійких схильностей, що можуть зі зміною поколінь дещо мінятись у ході соціалізації (по суті габітус є продуктом історії, минулого досвіду

Рис. 2. Основні характеристики соціальних кластерів ТМС (Складено автором)

і присутній у соціальних агентах (індивідах та їх об'єднаннях) як схеми прийняття, мислення та дії [4, с. 127]).

Диференціація основних інтересів учасників, їх міграційних диспозицій, габітусу тощо змінюють функціональність різних кластерів та їх організаційну будову. Вона визначається на основі розподілу функціональних ролей у наданні соціальних послуг учасників кластера, що можуть знаходитись як на території-донорі, так і на території-реципієнті. Зокрема такими учасниками можуть бути:

1) соціальні групи: об'єднання трудових мігрантів та інших (часто дотичних до них) соціальних груп однорідних чи різнорідних (при вертикальній стратифікації суспільства); об'єднання парафіян (церковні громади) та організаційні структури при них; громадські організації, що займаються питаннями міграції, соціального захисту мігрантів та членів їх сімей тощо;

2) органи державної влади: профільні органи влади загальнодержавного й місцевого рівнів; органи влади загальнодержавного й місцевого рівнів, дотичні у повноваженнях до міграційної сфери (з питань соціальної політики, туризму і рекреації, економічного розвитку, підприємництва тощо); представництва країни (консульства, посольства тощо);

3) наукові структури, що серед напрямів науково-дослідної діяльності займаються питаннями міграції;

4) освітні структури, що беруть активну участь у процесах обміну студентами та науково-педагогічними кадрами, надають послуги дистанційної освіти;

5) підприємницькі структури та їх профспілкові організації, що беруть активну участь у процесах стажування, підвищення кваліфікації кадрів на підприємствах інших країн (регіонів), залучають іноземних працівників для трудової діяльності тощо.

Бачимо, що учасниками соціального кластера виступають доволі організовані структури. Тут не фігурують, для прикладу, сім'ї трудових мігрантів, з якими найтісніші та найбільш інтенсивні соціальні контакти. Разом з тим, члени сімей мігрантів можуть об'єднуватись у громадські структури, консолідуючи свої зусилля та виступаючи таким чином потенційними учасниками соціального кластера в межах ТМС задля реального впливу на державну міграційну політику і відстоювання своїх інтересів.

Роль соціальних кластерів для забезпечення сталого розвитку ТМС підтверджується їх основною передумовою до формування – наявністю спільних інтересів учасників. Концептуальне розуміння

сталого розвитку ТМС також передбачало оптимальне балансування дотримання інтересів територій донора і реципієнта та їх населення. Відтак ефективне функціонування соціального кластера з реальними важелями впливу на органи державної влади при реалізації державної міграційної політики дозволить «наблизити» соціально активні міграційні групи до управлінських впливів, поступово долаючи таким чином неконтрольованість міграційних процесів для України та задовільну соціально-економічну захищеність трудових мігрантів за різними векторами міграцій.

Висновки. Отже, посилення детермінацій ТМС соціально-економічного стану країн вимагають пошуку прогресивних підходів до регулювання міграційних процесів, які для України наразі вирізняються в переважаючій мірі деструктивною наслідковістю. Вважаємо, що доволі дієвими організаційними формами в даному напрямі можуть виступати соціальні кластери як добровільні й свідомі об'єднання різних соціальних груп за активної участі самих трудових мігрантів, громадських (у т. ч. при церквах), наукових й освітніх організацій та, що головне, органів державної влади. Це дозволить консолідувати зусилля зацікавлених суб'єктів у врегульованості міграцій у межах визначених ТМС задля оптимізації їх стимулюючого впливу на соціально-економічний стан країн та забезпечення їх сталого розвитку.

Список використаних джерел

1. Біль М. М. Методичні підходи дослідження формування й розвитку територіальних міграційних систем / М. М. Біль // Інноваційна економіка. Всеукр. наук.-виробн. журнал [гол. ред.: А. М. Стельмашук]. – 2013. – №6(44). – 397 с. – С. 46-48.
2. Біль М. М. Управління формуванням територіальних міграційних систем у контексті забезпечення сталого розвитку регіону / М. М. Біль // Стратегічний розвиток національної економіки, регіонів і підприємств: Т. 2. Регіон у системі пріоритетів стратегічного економічного розвитку; матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, 15-17 листопада 2012 року, м. Донецьк. – Донецьк : ДонДУУ, 2012. – 205 с. – С. 16-20.
3. Бутко М. П. Інвестиційна домінанта сталого розвитку регіону в умовах інтеграції : монографія / М. П. Бутко, О. Ю. Акименко. – Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2009. – 232 с.
4. Коваліско Н. В. Комплексна кон'юнкція у вивченні стратифікації: позиції, диспозиції, практики львів'ян / Н. В. Коваліско / Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – 2011. – №941. – С. 125-131.
5. Краснова Л. В. Социальный кластер как морфема коллективизма / Л. В. Краснова: Актуальные инновационные исследования: наука и практика. – 2009. –

- №3-4. – Режим доступу : http://actualresearch.ru/nn/2009_3/Article/sociology/crasnova.doc.
6. Пуригіна О. Г. Міжнародна міграція : навч. посіб. / О. Г. Пуригіна, С. Е. Сардак. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – 312 с.
 7. Ульяновченко Ю. О. Формування кластерів як засіб сталого соціально-економічного розвитку регіону / Ю. О. Ульяновченко ; Нац. бібліотека ім. В. І. Вернадського. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/tpdu/2011_4/doc/2/11.pdf
 8. Rejman K. Social conditionings of endogenous growth of territorial units, [in:] Innovativeness and competitiveness of modern enterprises and regions- sources, mechanisms, indications, (ed.) R. Fedan, L. Kaliszczak. – Rzeszów, Uniwersytet Rzeszowski, 2009. – P. 71-78.

Біль М.М. Концептуальные подходы к формированию социальных кластеров как необходимого условия устойчивого развития территориальных миграционных систем.

Сформулирован понятийно-категорийный аппарат изучения роли социальных кластеров в обеспечении устойчивого развития территориальных миграционных систем. Определены основные характеристики социальных кластеров территориальных миграционных систем, в частности предпосылки к их формированию, признаки и типы. Выяснено вариативность организационной основы социального кластера с консолидацией усилий социальных групп при участии трудовых мигрантов, общественных, научных, образовательных организаций, церкви, а также органов государственной власти.

Ключевые слова: территориальная миграционная система, устойчивое развитие, социальный кластер, миграционная сеть, социальная услуга.

Bil M.M. Conceptual Approaches to the Formation of Social Clusters as a Necessary Condition for Sustainable Development of Territorial Migration Systems.

The conceptual and categorical concepts to study the role of social clusters in the sustainable development of territorial migration systems were formulated. The main characteristics of social clusters territorial migration systems, in particular conditions of their formation, characteristics and types were defined. The variation of the organizational basis of social cluster with the consolidation efforts of social groups with the participation of migrants, social, scientific, educational institutions, churches and public authorities was founded.

Key words: territorial migration systems, sustainable development, social cluster, migration network, social services.